

Model *homo sustinens* oraz *homo ecologicus* we współczesnej koncepcji zdrowia publicznego

Homo sustinens and *homo ecologicus* models in contemporary concept of public health

Monika Kaczoruk^{1, A–F}

¹ Instytut Medycyny Wsi im. Witolda Chodźki, Lublin, Polska

A – Koncepcja i projekt badania, B – Gromadzenie i/lub zestawianie danych, C – Analiza i interpretacja danych, D – Napisanie artykułu, E – Krytyczne zrecenzowanie artykułu, F – Zatwierdzenie ostatecznej wersji artykułu

Kaczoruk M. Model *homo sustinens* oraz *homo ecologicus* we współczesnej koncepcji zdrowia publicznego. Med Środ. 2019; 22(3–4): 33–38. doi: 10.26444/ms/127953

■ Streszczenie

Podmiotem sprawczym decydującym o stanie środowiska przyrodniczego, a także sytuacji zdrowotnej, jest człowiek. Jego aktywność przyczynia się do wieloaspektowych przekształceń środowiska przyrodniczego, prowadząc niekiedy do powstania konfliktu na linii człowiek–środowisko. Skuteczne oddziaływanie na zdrowie wymaga nie tylko podnoszenia poziomu wiedzy zdrowotnej jednostek oraz kształtowania ich umiejętności życiowych służących zdrowiu, ale także podejmowania działań sprzyjających środowisku zewnętrznemu, które istotnie determinuje stan zdrowia człowieka. Jak wskazuje Światowa Organizacja Zdrowia, środowisko zewnętrzne jest jednym z głównych determinantów zdrowia. Szacuje się, że odpowiada za ok. 12–18% wszystkich zgonów w Europejskim Regionie WHO. Utrzymanie wysokiego poziomu jakości środowiska jest kluczową aktywnością społeczną, służącą poprawie zdrowia i jakości życia ludzi, przy czym można ją realizować poprzez wsparcie działań środowiskowych. Dlatego istotną rolę odgrywać powinno nowe podejście do zdrowia publicznego, zwane modelem ekologicznego zdrowia publicznego. Ważnym aspektem ekologicznego zdrowia publicznego jest także kwestia rozwoju świadomości ekologicznej społeczeństwa. Ochrona środowiska jest równoznaczna z dbałością o stan zdrowia ludzi. Głównym celem pracy było poznanie współczesnej strategii politycznej w zakresie zdrowia i środowiska, a także określenie na podstawie wyników badań innych autorów, czy w rozwiniętym cywilizacyjnie społeczeństwie XXI wieku dostrzec można modele człowieka *homo sustinens* oraz *homo ecologicus*. W celu skutecznej realizacji międzynarodowych strategii w zakresie zdrowia i środowiska niezbędne jest działanie specjalistów w zakresie zdrowia publicznego służące promocji wiedzy oraz wykształceniu umiejętności, które są jednocześnie prozdrowotne i proekologiczne.

■ Słowa kluczowe

zdrowie publiczne, ekologia, *homo sustinens*, *homo ecologicus*

■ Abstract

Man is the causative agent that determines the condition of the natural environment, as well as the health situation. Human activity contributes to multi-faceted transformations of the natural environment, sometimes leading to a conflict between humans and the environment. Effective impact on health requires not only increasing the level of health knowledge of individuals and shaping their life skills for health, but also undertaking actions friendly to the external environment, which significantly determines the state of human health. The World Health Organization emphasizes that the external environment should be one of the main determinants of health. It is estimated to be responsible for around 12–18% of all deaths in the WHO European Region. The new approach to public health, known as the Ecological Public Health model, should play an important role. An important aspect of ecological public health is also the issue of developing the ecological awareness of society. Environmental protection is synonymous with health care. The main goal of the study was to learn about the contemporary political strategy in the field of health and the environment, and to determine, based on the results of research by other authors, whether in the civilization-developed society of the 21st century we can see the human model of *homo sustinens* and *ecologicus*. In order to effectively implement international strategies in the field of health and the environment, the necessary action of specialists in the field of public health is the promotion of knowledge and the development of pro-health and pro-ecological skills at the same time.

■ Key words

public health, ecology, *homo sustinens*, *homo ecologicus*

WPROWADZENIE I CEL PRACY

Podmiotem sprawczym decydującym o stanie środowiska przyrodniczego, a także sytuacji zdrowotnej, jest człowiek. Jego aktywność przyczynia się do wieloaspektowych

Adres do korespondencji: Monika Kaczoruk, Instytut Medycyny Wsi im. Witolda Chodźki, ul. Jaczewskiego 2, 20-090 Lublin, Polska
e-mail: monika.kaczoruk@gmail.com

przekształceń środowiska przyrodniczego, prowadząc niekiedy do powstania konfliktu na linii człowiek–środowisko. Sposobem na rozwiązanie tego konfliktu jest umiejętne przekazanie wiedzy oraz wykształcenie w społeczeństwie postaw prośrodowiskowych i prozdrowotnych [1]. Z jednej strony warunki klimatyczne mogą oddziaływać niekorzystnie na organizm człowieka, z drugiej zaś stan środowiska przyrodniczego wynika w dużej mierze z działalności człowieka [2]. Już w czasach Hipokratesa wskazywano na istnienie zależności pomiędzy zdrowiem a warunkami środowiska zewnętrznego. W swoim traktacie *O powietrzu, wodzie i okolicach* Hipokrates podkreślał istotny wpływ środowiska zewnętrznego na stan zdrowia człowieka. Współcześnie Światowa Organizacja Zdrowia (ang. World Health Organization – WHO) określa kierunek działań, jaki powinien zostać przyjęty, by osiągnąć wysoki poziom zdrowia, który zakłada międzysektorową współpracę w zakresie przedłużania życia oraz umacniania potencjału zdrowia [3, 4]. Głównym wyzwaniem współczesnej strategii politycznej jest zapewnienie jednostce wysokiego poziomu zdrowia we wszystkich aspektach jej życia, uwzględniających społeczno-kulturowe, ekonomiczne, polityczne oraz środowiskowe warunki, w których człowiek żyje [5]. W latach 70. XX wieku Marc Lalonde doprecyzował kwestie czynników ryzyka utraty zdrowia, wskazując, że na zdrowie człowieka wpływ ma przede wszystkim zmiana dotychczasowych zachowań zdrowotnych, z których liczne są skutkiem ubocznym szybkiego tempa rozwoju gospodarczego i uprzemysłowienia [6, 7]. Zdrowie według koncepcji Lalonde'a poddawane jest ekspozycji na nowe zagrożenia środowiskowe, uwarunkowania socjalne i ekonomiczne oraz biologiczne i genetyczne. Wpływają one na zachowania indywidualne i zbiorowe ludzi, a także na warunki, w których żyją i pracują, a które mogą sprzyjać zdrowiu i je umacniać, lub przeciwnie – degradować je [8, 9]. Dwadzieścia lat po opublikowaniu dokumentu Lalonde'a pojawiła się koncepcja G. Dahlgrena i M. Whiteheada precyzująca założenia przyjęte w latach 70. XX wieku. Mandala Zdrowia jako model ekosystemu człowieka wskazuje, że podejmowanie aktywności jednostki na rzecz zdrowia jest podyktowane wpływem środowiska zewnętrznego [10]. Miejsce, w którym człowiek żyje, pracuje, uczy się i odpoczywa winno stwarzać warunki umożliwiające podejmowanie przez niego aktywności na rzecz zdrowia [11]. Kluczową cechą modelu ekologicznego jest pojęcie więzi między ludźmi a ich środowiskiem fizycznym i społecznym oraz ich zdrowiem. Skuteczne oddziaływanie na zdrowie wymaga nie tylko podnoszenia poziomu wiedzy zdrowotnej jednostek oraz kształtowania ich umiejętności życiowych służących zdrowiu, ale także podejmowania działań sprzyjających środowisku zewnętrznemu, które istotnie determinuje stan zdrowia człowieka. Ponieważ człowiek jest nieodłącznym elementem natury, powinien przestrzegać zasad związanych z ochroną środowiska. Dlatego głównym celem pracy było poznanie współczesnej strategii politycznej w zakresie zdrowia i środowiska, a także określenie na podstawie wyników badań innych autorów, czy w rozwiniętym cywilizacyjnie społeczeństwie XXI wieku dostrzec można modele człowieka *homo sustinens* oraz *homo ecologicus*.

OPIS STANU WIEDZY

Zdrowie publiczne w ujęciu ekologicznym

Jak wskazuje WHO, środowisko zewnętrzne jest jednym z głównych determinantów zdrowia. Szacuje się, że odpowiada za ok. 12–18% wszystkich zgonów w Europejskim Regionie WHO [12]. Utrzymanie wysokiego poziomu jakości środowiska jest więc kluczową aktywnością społeczną, służącą poprawie zdrowia i jakości życia ludzi, a realizowaną poprzez wsparcie działań środowiskowych, dlatego istotną rolę odgrywać powinno nowe podejście do zdrowia publicznego, zwane modelem ekologicznego zdrowia publicznego. Już na początku kształtowania się idei zdrowia publicznego wskazywano na istotną kwestię środowiskową, determinującą sytuację zdrowotną społeczeństwa. Za sprawą Edwina Chadwicka opracowano strategiczny kierunek działań w zakresie zdrowia publicznego, podkreślając konieczność uwzględnienia koncepcji powiązań człowieka ze środowiskiem [6]. Pojęcie ekologicznego zdrowia publicznego towarzyszy strategii polityki zdrowotnej od lat 80. XX wieku [13]. Dokument strategiczny Światowej Organizacji Zdrowia pn. Karta Ottawska Promocji Zdrowia wskazuje na nierozzerwalne powiązania między ludźmi a środowiskiem, stanowiąc tym samym podstawę społeczno-ekologicznego podejścia do zdrowia [5, 14]. Koncepcja ekologicznego zdrowia publicznego w XXI wieku stała się punktem odniesienia dla zrównoważonego rozwoju [15]. Po raz pierwszy w XXI wieku o konieczności wzmocnienia pozytywnych relacji człowieka ze środowiskiem nawiązywali Tim Lang i Goef Rayner, którzy w swojej publikacji z 2012 roku sugerowali, że ekologiczne zdrowie publiczne może być „wielką ideą” XXI wieku [16]. Lang i Rayner apelowali w swoim manifestie, że należy przemyśleć ponownie kierunek działań w zakresie zdrowia publicznego, podkreślając dobitnie konieczność współpracy w zakresie zdrowia i ekosystemów [16]. Zmiany klimatyczne stanowią wyzwanie na miarę XXI wieku, ponieważ zasadniczo dotyczą zniszczenia ekosystemu i towarzyszących mu zagrożeń dla zdrowia. Model ekologicznego zdrowia publicznego wskazuje na konieczność zwiększenia świadomości społecznej na temat zmian środowiskowych i ich wpływu na zdrowie człowieka [17]. Autorzy podkreślają, że w XXI wieku ekologiczne zdrowie publiczne powinno koncentrować się na 4 podstawowych aspektach: materialnym, od którego zależy życie ludzkie: fizyczna i energetyczna infrastruktura istnienia (materia, energia, woda); biologicznym: biofizjologicznych procesach życiowych oraz całym ekosystemie (wszystkie gatunki roślin i zwierząt, a także mikroorganizmy); kulturowym, dotyczącym norm społecznie akceptowanych i uznawanych za korzystne z punktu widzenia indywidualnej osoby, rodziny czy grupy wspólnotowej oraz aspekcie społecznym, uwzględniającym relacje międzyludzkie [13]. Podobnego zdania w kwestii relacji człowieka ze środowiskiem jest Richard Horton i wsp., którzy w swoim „manifestie na rzecz zdrowia planetarnego” wzywają do wspólnego społecznego działania na rzecz zdrowia publicznego, uwzględniającego wymiar „planetarny”. Podobnie jak w przypadku dyskusji Langa i Raynera na temat ekologicznego zdrowia publicznego, autorzy wskazują na wymagający rozwiązania współczesny konflikt dotyczący relacji człowieka ze środowiskiem, mający źródło w niezrównoważonej konsumpcji [18].

Głównym celem ekologicznego zdrowia publicznego jest więc integracja działań prośrodowiskowych i prozdrowotnych

realizowana poprzez współpracę międzysektorową. Ważnym aspektem ekologicznego zdrowia publicznego jest także kwestia rozwoju świadomości ekologicznej społeczeństwa. Jak zaznacza Fran Baum, zrównoważony rozwój ekologiczny leży u podstaw zdrowia publicznego, a tworzenie ekologicznego zdrowia publicznego jest absolutnym priorytetem pracowników systemu ochrony zdrowia [19].

Polityka na rzecz zdrowia i środowiska

Ochrona środowiska jest równoznaczna z dbałością o stan zdrowia społeczeństwa. Dlatego też wskazuje się na ścisły związek polityki ekologicznej z polityką zdrowotną [20]. Powiązanie działań w zakresie polityki ekologicznej i zdrowotnej ma na celu poprawę stanu środowiska, a w konsekwencji poprawę warunków życia. Pozwala to na realizację celów zdrowotnych, przy równoczesnym zaangażowaniu w sprawy środowiskowe. Problemy ekologiczne stanowią istotne zagadnienie odnoszące się do jakości życia człowieka i jego dalszej egzystencji. Widoczna degradacja środowiska naturalnego wymusiła podjęcie działań na rzecz zmniejszenia zanieczyszczenia środowiska [21].

Podwaliny konsolidacji zagadnień zdrowotnych i środowiskowych stanowią dokumenty międzynarodowej polityki prowadzonej przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ), uwzględniającej aspekty zdrowia i jakości życia człowieka, a także kwestie środowiskowe. Przełomowym wydarzeniem był raport ówczesnego sekretarza generalnego ONZ Sithu U Thanta pt. *Człowiek i jego środowisko*. Raport ten dotyczył stanu środowiska przyrodniczego, wskazując na skalę globalnego zagrożenia dla człowieka [22, 23]. Jednym z głównych wniosków zawartych w dokumencie był postulat integrowania kwestii środowiskowych ze społeczno-ekonomicznymi [23]. Powyższy raport stał się fundamentem strategii politycznej ONZ, realizowanej w XXI wieku [24].

Innym kamieniem milowym w procesie konsolidacji polityki ekologicznej i zdrowotnej było utworzenie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju, która w 1987 roku wprowadziła do debaty publicznej koncepcję „zrównoważenia” [25]. Doktryna zrównoważonego rozwoju zainicjowała program radykalnego przeobrażenia światowej gospodarki i wypracowania modelu opartego na godzeniu następujących elementów: interesów ekonomicznych (stymulacja wzrostu gospodarczego), dbałości o aspekty środowiskowe (environmentalizm) oraz dbałości o stan zdrowia człowieka i jakości jego życia [26]. Uregulowanie relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem, które jest tak silnie akcentowane we wspomnianym raporcie, przyczyniło się do powstania modelu edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju [27, 28].

Równie ważnym wydarzeniem z punktu widzenia strategii polityki zdrowotnej i ekologicznej była Konferencja ONZ w Rio de Janeiro z 1992 roku. Efektem konferencji było przyjęcie deklaracji z Rio w sprawie środowiska i rozwoju, na którą składa się 27 zasad, stanowiących normy w zakresie ochrony środowiska oraz zrównoważonego rozwoju. Pierwszą i nadrzędną zasadą zawartą w deklaracji było prawo człowieka do zdrowego i twórczego życia w harmonii z przyrodą, a wśród pozostałych znalazły się m.in.: konieczność współpracy międzynarodowej w celu zachowania, ochrony i przywracania zdrowia i integralności ekosystemu oraz wzmocnienia wewnętrznych możliwości budowania zrównoważonego rozwoju poprzez wymianę naukowej i technologicznej wiedzy [29, 30].

Współcześnie spośród najważniejszych dokumentów strategicznych, odnoszących się do polityki zdrowotnej oraz środowiskowej należy wskazać nowe cele zrównoważonego rozwoju, opublikowane pn. *Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030* (Sustainable Development Goals – SDG), które zastąpiły milenijne cele rozwoju (Millennium Development Goals – MDG) wyznaczone w 2000 roku przez ONZ [29, 31]. Nowe podejście opiera się na przeświadczeniu, że aspekty społeczne i ekologiczne są ściśle powiązane i wzajemnie się wzmocniają. Dlatego SDG skupiają się na trzech wymiarach: społecznym, ekonomicznym i ekologicznym. Nowa agenda ONZ obejmuje 17 celów, 169 zadań i 304 wskaźniki, które odnoszą się w równym stopniu do kwestii środowiskowych, jak i zdrowotnych [32, 33].

Również w prawodawstwie Unii Europejskiej (UE) należy wskazać podstawowe dokumenty łączące strategię polityki ekologicznej i zdrowotnej w jeden wspólny cel. W kontekście polityki UE cel wzrostu zrównoważonego został zapisany w najważniejszym dokumencie europejskim, tj. Traktacie o Unii Europejskiej (Art. 191 TUE) [34]. Punkt pierwszy wspomnianego artykułu wskazuje na cele UE odnoszące się do środowiska, które uwzględniają ważny aspekt, jakim jest zdrowie i jakość życia ludzi. Wymienia się także inne istotne z punktu widzenia zdrowia i środowiska cele, tj.: zachowanie, ochronę i poprawę jakości środowiska, ochronę zdrowia ludzkiego, ostrożne i racjonalne wykorzystywanie zasobów naturalnych, promowanie na płaszczyźnie międzynarodowej środków zmierzających do rozwiązywania regionalnych lub światowych problemów w dziedzinie środowiska, w szczególności przeciwdziałanie zmianom klimatu [35].

Kształt europejskiej polityki zrównoważonego rozwoju określają programy i strategie unijne. Obecnie wiodącą rolę pełni Strategia Europa 2020, której nadrzędnym celem jest osiągnięcie wzrostu gospodarczego: inteligentnego, zrównoważonego i sprzyjającego społecznemu włączeniu [36].

W realizacji europejskiej polityki zrównoważonego rozwoju szczególne znacznie odgrywają także programy działań w zakresie środowiska, tzw. EAP – „environment action programs” [37]. Aktualna siódma wersja programu pn.: „Dobra jakość życia z uwzględnieniem ograniczeń naszej planety” koncentruje się na kwestiach ochrony obywateli Unii przed wpływami związanymi ze środowiskiem i zagrożeniami dla zdrowia i dobrostanu. Zgodnie z wizją programu: „W 2050 r. obywatele cieszą się dobrą jakością życia z uwzględnieniem ekologicznych ograniczeń planety” [38].

Polska sygnowała bądź ratyfikowała znaczną liczbę przytoczonych dokumentów, a ich zapisy stara się realizować w praktyce na wszystkich poziomach gospodarowania [30].

Znaczenie modeli *homo sustinens* i *homo ecologicus* dla realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju

Aby relacje człowieka ze środowiskiem były właściwe, niezbędne jest – obok woli politycznej – wypracowanie świadomości ekologicznej. Do relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem odwołuje się nurt zwany ekologizmem. Zwolennicy ekologizmu wskazują, że do przywrócenia różnorodności biologicznej, a tym samym do zapewnienia właściwej jakości życia człowieka, niezbędna jest modyfikacja światopoglądu, mająca na celu dostosowanie działalności człowieka do zasobów środowiska [39]. Istotnym aspektem podlegającym modyfikacji powinien być styl życia człowieka. Warunkiem realizacji tej koncepcji jest budowanie

świadomości zrównoważonego rozwoju jako integralnego składnika świadomości ekologicznej i zdrowotnej. Efektem powyższych działań są koncepcje *homo sustinens* oraz *homo ecologicus* [40]. Model *homo sustinens*, opracowany przez Bernda Siebenhünera, został skonstruowany na podstawie badań dotyczących kwestii potrzeb, dobrobytu i jakości życia [41]. Zgodnie z założeniami koncepcji *homo sustinens* zachowania człowieka są ukształtowane przez środowisko przyrodnicze, środowisko społeczne (kulturowe), a także przez własną jednostkową podmiotowość [42]. Zwolennicy modelu wskazują na istotne znaczenie pozytywnych relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym i społecznym. Proces zaspokajania materialnych i niematerialnych potrzeb człowieka powinien być zgodny z zasobami środowiskowymi [43, 44]. W 2006 roku Christian Becker, powołując się na naturalny związek człowieka z przyrodą, wprowadził pojęcie *homo ecologicus* [45]. Powyższa koncepcja wyjaśnia, że relacja człowieka ze środowiskiem powinna opierać się na współczuciu i szacunku człowieka wobec środowiska. Ponieważ człowiek jest nieodłącznym elementem natury, powinien przestrzegać zasad związanych z ochroną środowiska [46].

Przedstawione powyżej koncepcje, jak wskazują twórcy, zostały stworzone jako narzędzia do realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju, w procesie kreowania pozytywnych zmian w relacji człowiek–środowisko. Zrównoważony rozwój jest konstytucyjną zasadą państw rozwiniętych i rozwijających się. Jest wskazywany jako nowy paradygmat rozwoju w wielu polskich, unijnych i międzynarodowych dokumentach politycznych, prawnych i naukowych. W związku z powyższym należy udzielić odpowiedzi, na pytanie: czy w rozwiniętym cywilizacyjnie społeczeństwie XXI wieku dostrzec można modele człowieka *homo sustinens* oraz *homo ecologicus*? Zdaniem wielu ekspertów świadomość ekologiczna społeczeństwa jest szczególnie ważna, gdyż ani system zakazów i nakazów, ani instrumenty rynkowe nie są w stanie same w sobie rozwiązać problemów środowiskowych [47]. Działania proekologiczne można podjąć wówczas, gdy większość społeczeństwa wykazuje postawy uwzględniające wartości środowiskowe [48].

Cyklicznie prowadzone przez Eurobarometr badania sondażowe wskazują, że Europejczycy wyrażają wysoki poziom troski o środowisko i postrzegają je jako problem, który dotyka ich osobiście [49]. 94% respondentów twierdzi, że ochrona środowiska jest dla nich ważna. Na szczeblu krajowym pogląd, że ochrona środowiska jest ważnym zagadnieniem, jest najszerzej propagowany w Portugalii, Szwecji i na Cyprze (do 85% deklaracji respondentów), a w najmniejszym stopniu w Chorwacji (40%), Polsce (40%), Austrii (41%) i na Litwie (42%). Z punktu widzenia koncepcji *homo sustinens* oraz *homo ecologicus* istotny jest fakt, że ponad 80% respondentów zgadza się ze stwierdzeniem, że kwestie środowiskowe mają bezpośredni wpływ na ich życie codzienne i zdrowie. Najwyższy odsetek takich deklaracji odnotowano na Cyprze (97%), w Grecji (96%) i na Malcie (93%). Jednak niepokojące jest to, że niemal 1/5 badanych (17%) nie zgodziła się z opinią, że kwestie środowiskowe mają bezpośredni wpływ na ich codzienne życie i zdrowie. Odsetek osób podzielających ten pogląd jest najniższy wśród mieszkańców Danii (64%), Holandii (66%) i Finlandii (69%). W Polsce 85% respondentów uważało, że środowisko istotnie determinuje stan zdrowia człowieka, ale 12% Polaków nie zgodziło się z tym. Jest to bardzo ważna kwestia, którą należy uwzględnić w programach edukacji ekologicznej [49].

Co istotne z punktu widzenia przyjętego kierunku międzynarodowej i europejskiej polityki zdrowotnej, Europejczycy deklarują pełną otwartość i gotowość do podejmowania indywidualnych działań na rzecz ochrony środowiska (ponad 87% Europejczyków zgadza się ze stwierdzeniem, że mogą one odgrywać istotną rolę). Najwyższy odsetek respondentów deklarujących aprobatę dla działań na rzecz ochrony środowiska dotyczył Holandii, Szwecji i Irlandii (ok. 97% respondentów), najniższy zaś występował w Bułgarii (73%), Łotwie (76%) i Estonii (77%) [49].

Najbardziej powszechną czynnością związaną z ochroną środowiska wśród Europejczyków jest segregowanie odpadów do recyklingu. W Belgii, Francji, Włoszech, Luksemburgu, Holandii, Polsce i Słowenii odsetek osób, które segregują odpady do recyklingu, jest wyższy o co najmniej 25 pkt procentowych w porównaniu z odsetkami osób wykazujących inne aktywności na rzecz ochrony środowiska. W pięciu państwach członkowskich UE najczęstszą czynnością proekologiczną jest zakup produktów lokalnych, są to: Austria (64%), Łotwa (63%), Estonia (56%), Bułgaria (48%) i Rumunia (45%). Wśród innych aktywności na rzecz ochrony środowiska respondenci wskazywali na korzystanie z transportu publicznego lub roweru bądź poruszanie się pieszo zamiast samochodem (35%) i wymianę starszego energooszczędny (bojler, piekarnik, zmywarka) na nowy, energooszczędny. 13% respondentów (mniej więcej jeden na ośmiu) stwierdziło, że zmieniło system ogrzewania domu z systemu o wyższej emisji zanieczyszczeń (np. opierający się na paleniu węgla, oleju lub drewna) na taki, który cechuje się niższym poziomem emisji szkodliwych substancji (opierający się na ogrzewaniu gazem ziemnym, pelletem, energią elektryczną, energią słoneczną itp.). Co dziesiąty badany (10%) kupił niskoemisyjne produkty służące do palenia otwartego ognia lub użytkowania grilla (np. brykiety zamiast węgla). Niepokojący jest jednak odsetek respondentów deklarujących brak jakiegokolwiek aktywności na rzecz ochrony środowiska. Ponad 35% respondentów twierdziło, że nie podjęło tym zakresie żadnych działań [49].

Wykorzystując dane ISSP Environment (ang. International Social Survey Programme: Environment) z lat 1993–2010, ukazano przemiany postaw wobec środowiska naturalnego w czterech krajach Europy Środkowo-Wschodniej: Czechach, Słowenii, Bułgarii i Rosji [50, 51]. Pomijając szczegółowe analizy, można wskazać, że w latach 1993–2010 postawy prośrodowiskowe uległy w tych krajach wzmocnieniu (zwłaszcza w Czechach i Słowenii) lub przynajmniej utrzymały się na dotychczasowym poziomie. W Czechach częstość postaw proekologicznych wzrosła z 38–39% w latach 1993–2000 do 53,6% w 2010 roku. Z kolei w Słowenii początkowo wysoki odsetek deklaracji proekologicznych, który w 1993 roku wyniósł 69,1%, w kolejnych latach spadł do 59–61%. W Bułgarii zaobserwowano jeszcze inny trend: odsetek postaw prośrodowiskowych, który w 1993 roku wynosił 53,1%, w 2000 roku wzrósł do 66,6%, by ponownie spaść do 52,2% w 2010 roku. Z kolei w Rosji odnotowano znaczny spadek – z 62,4% w 1993 roku do 49,4% w 2000 roku, a następnie wzrost do 54% w 2010 roku [52].

Jeżeli chodzi o młodych Europejczyków, analiza porównawcza przeprowadzona przez D. Voza i wsp. dotycząca zachowań i świadomości ekologicznej młodzieży z krajów członkowskich UE oraz z krajów kandydujących do Wspólnoty wskazuje na wyższy poziom świadomości ekologicznej wśród młodych osób z państw będących członkami UE

niż z państw kandydujących. W krajach UE odnotowano większe zainteresowanie kwestiami środowiskowymi. Jak wskazują powyższe badania, młodzi ludzie są świadomi problemów środowiskowych, a ich troska daje nadzieję, że w przyszłości będą uwzględniać w swoich działaniach kwestie środowiskowe [50].

W badaniach dotyczących studentów z Rosji można odnaleźć odpowiedź na pytanie: „czy w rozwiniętym cywilizacyjnie społeczeństwie XXI wieku dostrzec można modele człowieka *homo sustinens* oraz *homo ecologicus*?”. Studenci w powyższych badaniach wskazywali, że wśród istotnych problemów wymagających pilnego rozwiązania są kwestie środowiskowe. Takie deklaracje złożyło 46,2% respondentów. Na drugim miejscu (odpowiednio 17 i 15%) uplasowały się problemy społeczne i gospodarcze [53]. Studenci z Rosji wskazywali, że środowisko jest ściśle powiązane ze społeczeństwem i gospodarką. Jak wynika z powyższych badań, młode pokolenie wykazuje cechy zawarte w modelach *homo sustinens* oraz *homo ecologicus*. Potwierdzenie tego znaleźć można także w badaniach prowadzonych przez J. Chmielewskiego i wsp. Autorzy wskazują, że studenci reprezentują wysoki poziom wiedzy, ale także zachowań dotyczących genetycznie modyfikowanej żywności, co także potwierdza wysoki poziom świadomości społecznej młodego pokolenia [54].

Niepokojące dane pochodzą z badań sondażowych prowadzonych w ramach nowego wieloletniego programu badawczego Ministerstwa Środowiska dotyczącego świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski [55, 56]. Ochrona środowiska nie znalazła się na liście najważniejszych dla Polaków dziedzin, w których występują problemy wymagające pilnego rozwiązania przez państwo. Jednak Polacy deklarują konieczność ochrony środowiska, a ich deklaracje są podyktowane chęcią ochrony zdrowia oraz troską o przyszłe pokolenia. Zachowania konsumenckie wspierające ochronę środowiska nie są wśród Polaków popularne. Z deklaracji respondentów wynika, iż zwracają oni uwagę na ograniczenie zużycia wody, starają się korzystać z komunikacji miejskiej lub roweru zamiast samochodu oraz oszczędzają energię. Jednak jedynie 20% Polaków byłaby skłonna wydać więcej pieniędzy na „czystą”, nieuciążliwą dla środowiska energię.

PODSUMOWANIE:

Ochrona środowiska to kwestia o randze międzynarodowej, która wymaga intensywnej współpracy między krajami. Pojęcie ochrony środowiska jest imperatywem każdego człowieka. Oprócz przyjęcia odpowiednich ram prawnych możliwa jest poprawa ochrony środowiska poprzez realizację procesu edukacji ekologicznej społeczeństwa. Jednocześnie szczególną uwagę należy zwrócić na podnoszenie świadomości ekologicznej młodzieży jako głównych odbiorców i decydentów przyszłego zrównoważonego rozwoju. W celu ułatwienia przyjęcia wartości środowiskowych (ekologicznych) i podejmowania działań odpowiedzialnych ekologicznie, konieczne jest edukowanie obywateli, zwłaszcza młodych ludzi, zaszczepiając im wartości ochrony środowiska. Mechanizmy instytucjonalne nie przyniosą wystarczających rezultatów, jeśli nie zostanie o rozwinięta świadomość ekologiczna społeczeństwa. Dlatego należy wskazać, że bez właściwie prowadzonej edukacji ekologicznej koncepcja środowiska jako istotnego

elementu zdrowia człowieka pozostaje bez znaczenia [49]. Istotne jest połączenie wiedzy teoretycznej z praktyczną, kształtującą postawy łączące się z odpowiedzialnością za stan środowiska naturalnego, ale także etyczne, bo uwzględniające troskę i zaangażowanie w sprawy ochrony środowiska [56]. Jeszcze większym wyzwaniem dla praktyków zajmujących się zdrowiem publicznym i środowiskiem jest przewyższenie ograniczeń światopoglądowych w celu wprowadzenia w życie działań międzysektorowych wymaganych do uwzględnienia kwestii środowiskowych i zdrowotnych. W celu skutecznej realizacji międzynarodowych strategii w zakresie ochrony zdrowia i środowiska niezbędnym działaniem specjalistów zdrowia publicznego jest promocja wiedzy oraz wykształcenie umiejętności zarówno prozdrowotnych, jak i proekologicznych.

PIŚMIENICTWO

1. Thompson CJ, Boddy K, Stein K, Whear R, Barton J, Depledge MH. Does participating in physical activity in outdoor natural environments have a greater effect on physical and mental wellbeing than physical activity indoors? A systematic review. *Environ Sci Technol*. 2011; 45(5): 1761–72.
2. EEA/JRC. Environment and human health. EEA Report No 5/2013. European Environment Agency and the European Commission's Joint Research Centre; 2013.
3. WHO. The World Health Report 2002. Reducing Risks, Promoting Healthy Life. WHO Press; 2002.
4. Min B, Allen-Scott LK, Buntain B. Transdisciplinary research for complex One Health issues: a scoping review of key concepts. *Prev Vet Med*. 2013; 112: 222–9. doi: 10.1016/j.prevetmed.2013.09.010
5. Cianciara D. Zarys współczesnej promocji zdrowia. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL; 2010.
6. Opolski J. Zdrowie Publiczne. Wybrane zagadnienia. Warszawa: Szkoła Zdrowia Publicznego CMKP w Warszawie; 2011: 9–30.
7. Kulik TB, Pacian A, Zdrowie Publiczne. Warszawa: PZWL; 2014.
8. Lalonde M. New perspective on the health of Canadians: 28 years later. *Pan Am J Public Health*. 2002; 12(3): 149–152.
9. Chmielewski J, Karkowski T, Szpringer M, Florek-Łuszczki M, Rutkowski A. Health education in the professional work of paramedics. *Med Og Nauk Zdr*. 2019; 25(3): 131–134. doi: 10.26444/monz/111254
10. Cianciara D. Trzy dekady promocji zdrowia – czas działacza. *Probl Hig Epidemiol*. 2011; 92(1): 7–13.
11. Ślusarska B, Dobrowolska B, Zarzycka D. Metateoretyczny kontekst zachowań zdrowotnych w paradygmatach zdrowia. *Probl Hig Epidemiol*. 2013; 94(4): 667–674.
12. Prüss-Üstün A, Wolf J, Corvalán C, Bos R, Neira M. Preventing disease through healthy environments: a global assessment of the burden of disease from environmental risks. World Health Organization; 2016.
13. Badora-Musiał K. Ekologiczne zdrowie publiczne – model na miarę XXI wieku. *Zdrowie Publiczne i Zarządzanie*. 2012; 10(1): 45–50. doi: 10.4467/20842627OZ.12.006.0893
14. World Health Organization. Ottawa charter for health promotion. Health promotion. WHO Press; 1986: 1.
15. Goodman B. Climate Change and Ecological Public Health. *Nursing Stand*. 2014; 29(24): 37–41. doi: 10.7748/ns.29.24.37.e9670
16. Lang T, Rayner G. Ecological public health: the 21st century's big idea? *British Med J*. 2012; 345: e5466. doi: 10.1136/bmj.e5466
17. Cianciara D. Zdrowie publiczne w Polsce – problemy i wyzwania. *Studia BAS*. 2018; 4: 77–102.
18. Horton R, Beaglehole R, Bonita R, Raeburn J, McKee M, Wall S. From Public health to planetary health: a manifesto. *The Lancet*. 2014; 383: 847.
19. Baum F. The New public health. Oxford: Oxford University Press; 2016. p. 387.
20. Bentley M. An ecological public health approach to understanding the relationships between sustainable urban environments, public health and social equity. *Health Prom Internat*. 2013; 29(3). doi: 10.1093/heapro/dat028
21. Flaherty E. Social-Ecological Resilience: Human Ecology as Theory of the Middle Range. In: M Nauser, D Steiner (ed.). *Human ecology. Complexity and Resilience in the Social and Ecological Sciences*. Palgrave Macmillan: London; 2016. doi: 10.1057/978-1-137-54978-5_3

22. Góra M. Środowisko życia człowieka i jego rozwój w kontekście politycznym i ekologicznym. *Stud Soci Cracoviensia*. 2013; 5(1): 159–170. doi: <http://dx.doi.org/10.15633/ssc...>
23. Thant U. One World Visions of U Thant Secretary-General of the United Nations 1961–1971. United Nations. Economic and Social Council; 1969.
24. Kiełczewski D. Problem koordynacji polityki ekologicznej i polityki społecznej w kontekście zrównoważonego rozwoju. In: A Graczyk, A Ciechelska (ed.). *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2015; 29–36.
25. Kosiek T. Zrównoważony rozwój – rozwiązanie czy ideologia? *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie*. 2015; 85: 233–244.
26. Sadowski RF, Lepko Z. *Theoria i praxis zrównoważonego rozwoju*. 30 lat od ogłoszenia Raportu Brundtland. Warszawa: TNFS; 2017.
27. Kalinowska A, Batorczak A. Uczelnie wyższe wobec wyzwań celów zrównoważonego rozwoju. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*. 2017; 104: 281–290.
28. Bałachowicz J. Idea zrównoważonego rozwoju w teorii pedagogicznej. In: L Tuszyńska (ed.). *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w kształceniu nauczycieli klas początkowych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej; 2017. p. 20–38. doi: 10.17951/PE/2017.1.21
29. Wodzikowski Cz. Bezpieczeństwo ekologiczne w świetle międzynarodowych inicjatyw na rzecz zmiany globalnego paradygmatu rozwoju. Od inicjatywy do działań praktycznych. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*. 2018; 11, 3(40): 331–342.
30. Ignatowicz G. Realizacja zasady zrównoważonego rozwoju w polityce ekologicznej Polski po konferencjach w Rio de Janeiro w 1992 oraz 2012 roku. *Białostockie Studia Prawnicze*. 2018; 18: 223–236.
31. ONZ. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego A/RES/70/1: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030. <http://www.unic.un.org.pl/file...> (dostęp: 24.07.2020).
32. Gruchelski M, Niemczyk J. Agenda Narodów Zjednoczonych na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 i cele zrównoważonego rozwoju – szanse realizacji celów. *Postępy Techniki Przetwórstwa Spożywczego*. 2016; 1: 122–126.
33. OECD. *Policy Coherence for Sustainable Development 2017: Eradicating Poverty and Promoting Prosperity*. Paryż: Wydawnictwo OECD; 2017. <http://dx.doi.org/10.1787/9789...>
34. Graczyk A. Zorientowana rynkowo polityka ekologiczna w polityce rozwoju Unii Europejskiej. *Studia i Prace WNEiZ US*. 2015; 40, 2: 69–82.
35. Parlament Europejski, Rada Unii Europejskiej. *Traktat o Unii Europejskiej*. Dz.U. C 326 z 26.10.2012.
36. Sulmicka M. *Strategia „Europa 2020” – postlizbońska polityka rozwoju Unii Europejskiej*. Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa; 2011. p. 169–190.
37. Horodecka A. Koncepcja człowieka a polityka zrównoważonego rozwoju. In: J Staciewicz. *Polityka gospodarcza w warunkach przemian rozwojowych*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie; 2016. p. 171–204.
38. Parlament Europejski. 7 Program działań w zakresie środowiska UE (7. EAP) pt. „Dobra jakość życia z uwzględnieniem ograniczeń naszej planety”, 2013, Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady, nr 1386/2013/UE.
39. Chrzanowska-Gancarz M. Globalne cele zrównoważonego rozwoju a idea życia człowieka w koncepcji eko-filozofii Henryka Skolimowskiego. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie. Politechnika Śląska*. 2018; 131: 51–60.
40. Baran B. Współczesne wyzwania ekologiczne – w kierunku *homo ecologicus*? *Optimum. Studia Ekonomiczne*. 2017; 6(90): 3–11. doi: 10.15290/ose.2017.06.90.01
41. Siebenhüner B. *Homo sustinens* – toward a new conception of humans for the science of sustainability. *Ecological Economics*. 2000; 32: 15–25.
42. Horodecka A. *Przemiany obrazu człowieka we współczesnej ekonomii*. Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH. 2014; 94: 75–99.
43. Horodecka A. Koncepcja *homo sustinens* i jej rola w polityce gospodarczej wobec wyzwań globalnego kryzysu. In: K Pająk, J Tomidajewicz. *Polityka gospodarcza wobec globalnego kryzysu ekonomicznego*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek; 2011. p. 31–55.
44. Kiełczewski D. Racjonalność człowieka gospodarującego w ujęciu koncepcji *homo sustinens*. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2016; 449: 269–276.
45. Becker Ch. The human actor in ecological economics: Philosophical approach and research perspectives. *Ecological Economics*. 2006; 60: 17–23.
46. Gawor L. Proekologiczna metaoia współczesnego człowieka jako warunek przetrwania cywilizacji ludzkiej. *Kultura i Wartości*. 2012; 4: 45–59.
47. Klos L. Świadomość ekologiczna Polaków – przegląd badań. *Studia i Prace WNEiZ*. 2015; 42: 35–44. doi: 10.18276/sip.2015.42/2-03
48. Radzimińska M, Jakubowska D, Mozolewski W. Postawy i zachowania proekologiczne względem zagadnień środowiskowych. *Handel Wewnętrzny*. 2015; 2(355): 346–356.
49. Eurobarometer. Attitudes of European citizens towards the environment. *Special Eurobarometer 468*. October 2017.
50. Voza D, Milošević I, Durkalić D, Mihajlović I. Environmental awareness of european youth: a comparative study. *Visegrad Project: International May Conference on Strategic Management – IMKSM 2016*, 28–30. Bor, Serbia 2016.
51. Telesiene A, Gross M. *Green European: Environmental Behaviour and Attitudes in Europe in a Historical and Cross-cultural Comparative Perspective*. New York: Abingdon; 2016.
52. Bahna M. Context Matters: Measuring Nationalism in the Countries of the Former Czechoslovakia. *Nationalities Papers*. 2019; 47(1): 2–19. doi: 10.1017/nps.2018.21
53. Kazakova OM, Malinovskaia TM, Fedulov BA, Romanova EV, Zavgorodnii AG, Matveychuk NS. Ecological awareness of university students about UN sustainable development goals at global, national and regional levels. *Ukrainian J Ecol*. 2020; 10(1): 215–219. doi: 10.15421/2020_34.
54. Chmielewski J, Ochwanowska E, Czarny-Działak M, Łuszczki JJ. Genetically modified foods in the opinion of the second year students of biology, biotechnology and tourism and recreation of the Jan Kochanowski University in Kielce – a preliminary study. *Environ Prot Nat Resour*. 2017; 28, 4(74): 56–62. doi: 10.1515/oszn-2017-0031
55. Szatanowska A, Kotlewska K, Licznarska M, Samociuk K. Trackingowe badanie świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski. *TNS Polska, DANAE sp. z o.o.*; 2018.
56. Skrzyńska J. Raport z analizy badań świadomości, postaw i zachowań ekologicznych Polaków przeprowadzonych w Polsce w latach 2009–2015. *TNS*; 2015.
57. Żeber-Dzikowska I, Chmielewski J, Wojciechowska M. Ecological and environmental education in the ethical context. *Environ Prot Nat Resour*. 2016; 27, 2(68): 44–47. doi: 10.1515/OSZN-2016-0011